

19. YÜZYIL OSMANLI FİKİR HAYATINDA KONAKLARIN YERİ

The Importance of the Residences in Literary Life in Ottoman Empire During the 19th Century

Dr. Mustafa ÜLGER

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

e-posta: mstfulger@hotmail.com

Özet: Osmanlıda devlet adamlarının alim ve edipleri himaye etmeleri, onları konaklarında toplayıp ilmî, edebî sohbetler düzenlemeleri ilk dönemlerden itibaren bir gelenek halini almıştır. 19. yüzyılda ise bu gelenek daha da yaygınlaşmış, birçok devlet adamı, alim ve varlıklı kimsenin konağında düzenlenen toplantıların dönemin fikir hayatı üzerinde büyük tesiri olmuştur. Özellikle Sultan Abdülaziz devrinde Doğunun ve Batının meşhur alimlerinin aylarca misafir kalarak büyük itibar gördüğü konaklar, adeta birer akademi haline gelmiştir. Çoğu zaman bizzat konak sahiplerinin yönettiği toplantılarda ilmî, fikrî, edebî ve siyasi meseleler serbestçe tartışılmıştır. Konaklardaki bu ortam Doğu ve Batı düşüncesinin karşılaşmasını sağlamış, devrin siyasi şartlarının da yardımıyla bu karşılaşmadan Batı düşüncesi galip çıkmıştır. Bu sebeple konaklar, Osmanlı aydınları arasında Batı düşüncesinin yayılmasında önemli bir paya sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Osmanlı, konak, fikir hayatı

Abstract: In Ottoman Empire the statesmen's defending scholars and literary men and collecting them in their residences and holding scientific and literary conversation was a tradition beginning from the first period. In the 19 th century this tradition became more and more common and such meetings being held in rich statemen and scholars residences had great effect upon the opinion of the life of that period. Especially during the period of Abdülaziz the residences that had scholars guests from estern and western world for months had been just like universities. In many cases meetings had been held by the owners of the residences and scientific, literary and intellectual mathers had been discussed freely. Such a situation in residences had a comparison between the east and the west and with the help of the political circumstances of the period the idea of the west won. It is because of this reason that the residences of the

period had a great effect upon the idea of the west among scholars of the Ottoman Empire.

Key Words: The 19th century, Ottoman, residences, literary life

Giriş

Sadrızam, vezir, şeyhülislam ve kazasker gibi yüksek rütbeli devlet adamlarının ikametgâhı olan konaklar,¹ Osmanlı devri Türk toplum hayatında önemli bir yere sahipti. Konaklar gerek hacim, gerek teşkilat bakımından adeta birer küçük saray idiler. Öyle ki devletin güçlü olduğu dönemlerde vezir konaklarında hizmet görenlerin (kapı halkı) sayısı iki-üç bine kadar ulaşıyordu. 19. yüzyılda ise değişen siyasî ve iktisadî şartlar sebebi ile bu sayı iki-üç yüze, hatta son dönemlerde kırk-elliye kadar düşmüştür.² Konakların bünyesinde barındırdığı bu kişilere iş ve eğitim imkânı sağlamasının yanında, bulunduğu mahallenin dul, yetim ve yoksuluna her zaman kapıları açık olmuştur.³ Aynı zamanda, devlet adamlarının konakları hükümet dairesi olarak da kullanılmış, bu sebeple sadrazam konağına “Bâb-ı Âlî”, “Bâb-ı Âsaffî”, beylerbeyi konaklarına “Paşa Kapusu” denilmiştir.⁴

İçtimaî, iktisadî ve idarî vazifelerinin yanında konaklar, bu çalışmanın konusu olan fikir hayatı bakımından da önemli vazife görüyorlardı. Devlet adamı, ulema ve varlıklı kişilerin konaklarının birer ilim ve fikir merkezleri hüviyeti taşımaları eski bir Osmanlı geleneği idi. Mesela, 16. yüzyılda Nişancı Feridun Bey (ö.1583)'in konağı âlim, şair ve zarif kimselerin toplantı yeri durumundaydı.⁵ Yine ilim ve irfana büyük ilgi duyan Sadrazam Şehit Ali Paşa (ö.1713)'nın konağı da âlim ve ediplerin toplandıkları yerlerdendi.⁶

¹ İstanbul'da devlet adamları ve varlıklı kişilerin ikametgâhları üçe ayrılıyordu. “*Bunlardan Boğaziçinde su kıyılarında ve ahşap olanlarına yalı; İstanbul'un sayfiye semtlerinde, bahçe içlerinde ve yine ahşap olanlarına köşk; şehirde, ayrı harem selâmlık dairesi ve çokları kargir olanlarına konak denilirdi.*” Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları, Geçmiş Zaman Köşkleri*, İstanbul 1968, s.119. “*Boğaziçi yalılarında oturanların çoğu kışın İstanbul'a inerler ve nisan sonu, mayıs başında yine Boğaziçi'ne dönerlerdi.*” Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, İstanbul 1956, s.35. Bütün vekiller, vezirler ve ileri gelen devlet adamlarının konaklarından yalı ve köşklarine taşınmaları, oradan da tekrar konaklarına dönebilmeleri sadaretin iznine bağlı idi ve ancak bu izin çıktıktan sonra taşınabiliyorlardı. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2001, s.352.

² Konaklarda hizmet görenler hakkında geniş bilgi için bkz. Samiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, İstanbul 1973, s.29-31; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s.357.

³ S. Ayverdi, *a.g.e.*, s.33.

⁴ S. Ayverdi, *a.g.e.*, s.29.

⁵ Faik Reşad, *Eslaf*, haz. Şemsettin Kutlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s.136.

⁶ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s.92.

19. Yüzyıl Fikir Hayatında Konaklar

19. yüzyılda devlet adamı, alim ve varlıklı birçok kimsenin konaklarında yapılan ilmî, edebî ve siyasi toplantıların bu dönemin fikir hayatı üzerinde büyük tesiri olmuştur. Kaynaklarda konaklarda tertip edilen toplantılar için “Encümen-i Daniş”,⁷ “Akademi”⁸ gibi ifadeler kullanılmaktadır. Tanzimat’tan önce bu toplantıların en meşhuru, Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi mensuplarının yalılarında yaptıkları toplantılardır. Cemiyetin başkanı, İsmail Ferruh Efendi, üyeleri ise zamanın meşhur âlimlerinden Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, Kethüdazade Mehmet Arif Efendi, Melekpaşazade Abdülkadir Bey idi.⁹ Genellikle başkan İsmail Ferruh Efendi (ö.1840) ve üyelerden Şanizade Mehmet Ataullah Efendi (ö.1826)’nin yalısında toplanan cemiyet üyeleri, toplantılarda ilmî, edebî, felsefi sohbet ve tartışmalar yapıyorlardı. Ayrıca zeki ve ilme hevesli çocuk ve gençlerin de bu toplantılarda bulunmasını sağlayarak, onların ilmen ve fikren yükselmesini temine çalışıyorlardı.¹⁰ Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi’nin toplantılarına katılan ve burada aldıkları eğitimle yetişen Yusuf Kamil Paşa, Kabûli Mehmet Paşa, Saffet Paşa ve Ahmet Tevhid Efendi gibi şahısların, Tanzimat devri siyaset ve fikir sahasında önemli tesirleri olmuştur.¹¹

Yine İsmail Ferruh Efendi’nin konağında aldığı eğitimle yetişmiş olan Fehim Süleyman Efendi (1788-1846)’nin konağı da edip âlim ve zarif kimselerin toplantı yerlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca isteyenlere konağında Farsça ders de veren Fehim Efendi’den, Nüzhet Efendi, Fatin Efendi, Cevdet Paşa gibi önemli şahsiyetler istifade etmiştir.¹² Cevdet Paşanın verdiği bilgiye göre; Fehim Süleyman Efendi’nin “*dâiresi mecma’-ı urefâ vü zurefâ idi...umûr-ı ecnebiyyeye dahi âşinâ olduğuna mebnî meclisinde gâh ma’ârife dâir sözler söylenir ve gâh mesâil-i politikiyeden bahs olunur idi.*”¹³

Tanzimat’ın ilk yıllarında, Batı fikirleri daha ziyade belli muhitlerde yaşıyordu. Bu muhitlerin başında Mustafa Reşit Paşa (1800-1858)’nin konağı geliyordu. Tanzimat devrinde devlet yönetiminde bulunmuş birçok devlet adamı ve aydın, Reşit Paşa konağı müdavimiydiler. Bunların en önde

⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.II, İstanbul 1969, s.929.

⁸ Samiha Ayverdi, *Bir Dünyadan Bir Dünyaya*, İstanbul 2000, s.46.

⁹ Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi hakkında geniş bilgi için bkz. İ.Hakkı UzunçarşılıÇarşılı, “Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethudası Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdazade Arif Efendi”, *Bellekten*, C.XX, Ankara 1956, s.485-525; Ekmeleddin İhsanoğlu, “19. Asır Başlarında - Tanzimat Öncesi - Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Rolü”, *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri*, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s.43-74.

¹⁰ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul 1961, s.2574-2575.

¹¹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. M. Türköne-F. Unan-İ. Erdoğan, İstanbul 2002, s.259-260; Kazım Yetiş, “Beşiktaş Cem’iyet-i İlmiyesi”, *D.İ.A.*, C.V, İstanbul 1992, s.553.

¹² İ.M.K. İnal, *a.g.e.*, C.I, s.381.

¹³ Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, haz. Cavid Baysun, Ankara 1991, s.13.

gelenleri, Ali, Fuat, Ahmet Vefik, Mithat, Mahmut Nedim, Ziya ve Cevdet Paşalar ile Şinasi'dir.¹⁴ Cevdet Paşa, Reşid Paşa ile tanıştıktan sonra onun konağına sürekli devam ettiği gibi, bir süre sonra çocuklarının da hocalığını yapmaya başlayarak Paşanın konağına tamamen yerleşmiştir. Kızı Fatma Aliye'nin ifadesi ile "*Reşit Paşa nezdi (konağı) ona yeni bir mektep olmuş*"tur.¹⁵ Reşit Paşa'nın himayesine alarak yetişmesine büyük katkıda bulunduğu Şinasi, Reşid Paşa için yazdığı kasidelerden birinde;

"Huzûrun encümen-i dâniş olmuş ehl-i dile

*Kim anda nîsha-i zâtım olunmada tevkir."*¹⁶ diyerek, Paşanın konağının o dönem fikir hayatındaki yerine işaret eder.

Reşit Paşa'nın konağındaki toplantılarda daha çok siyasi meseleler konuşulurken, aynı dönemde Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi (1786-1859)'nin konağındaki meclislerin konusunu ise edebî ve ilmi konular oluşturuyordu. Konağını ilim ve irfan ehline açan Arif Hikmet Beyefendi, zamanın edip ve alimlerini himaye ettiği gibi, bir çok şahsiyetin de yetişmesine vesile olmuştur. Bunlar arasında Keçecizade İzzet Molla, Sahafılar Şeyhizade Esat Efendi, Tahir Selam, Ziver Paşa, Ziya Paşa, Ahmet Cevdet Paşa gibi önemli şahsiyetler bulunuyordu. Ayrıca Arap edip ve alimlerle de münasebet kuran Arif Hikmet Beyefendi, onları İstanbul'a davet ederek konağında ağırlamıştır. Bunlardan biri de meşhur müfessir Alusi'dir. Alusi, Arif Hikmet Beyefendi ile yaptığı müzakere ve onun konağındaki ilmi ve edebî sohbetlerde tuttuğu notları eserlerinde zikretmiştir.¹⁷

Konaklarda yapılan ilmi, edebî ve fikri toplantıların en fazla rağbet gördüğü dönem, Abdülaziz'in saltanatı (1861-1876) zamanıdır. Nitekim Abdurrahman Adil'in verdiği bilgiye göre; "*Devr-i Aziz'de her büyük konak darülfünûn-ı milliden bir şube hükmünde idi. Her büyük konakta hoca ve hocalara odalar tahsis edilir, ibâte ve iâşe olunurlar...(bu hocalar) gelip gidene tâlim-i ulûm ve finûn eylerler idi...Cuma ve Pazar günleri o konaklara devam etmek ve huzzâr arasında cereyân eden muhâverâta şahit olmak ancak bir nazîrine, Paris'de, Kartiye Laten (Quartiev Latin)'de tesâdüf edilen konferanslar bezmi esnasında nasib olabilen lezâiz ve huzûz-u rûhâniyeyi ifâza eyler idi."*¹⁸

Ergin de bu ifadeleri destekler mahiyette şöyle diyor: "*Bazı vezirlerle zenginlerin konakları da mühim birer tahsil merkezi sayılır. Birçok edipler, şairler ve mütefekkirler-her ne maksatla olursa olsun-bir vezirin konağına devam ile orada yer, içer, yatar, kalkar; toplantılara, ziyafetlere iştirak*

¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2001, s.139-142.

¹⁵ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.18-21; Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, haz. Mehmed Şevket Eygi, İstanbul 1995, s.41.

¹⁶ Şinasi, *Mîntehabât-ı Eş'ar*, haz. Kemal Bek, İstanbul 2004, s.56.

¹⁷ Bilal Kemikli, "19. Yüzyılda Bir Entelektüel Muhit: Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi'nin Konağı", *İlim ve Sanat*, S.41, Nisan 1995, s.92-94.

¹⁸ Abdurrahman Adil, "Yeni Osmanlılar Tarihi İnkılâbât-ı Fikriye ve Münâkaşaları, *Hadisât-ı Hukûkiye ve Tarihiye Mecmuası*, Cüz 3, İstanbul 1341-1923, s.14.

eder; bu suretle hem o veziri hem de konağında toplananları ilminden, tecrübesinden istifade ettirirdi. Bu türlü kimselere hanegî derler ve...Paşanın Hanegisi denildi mi ictimai ve ilmi mevkii ve derecesi anlaşılırdı.”¹⁹

Bu devrin en şöhretli konağı, İsmail Ferruh Efendi konağında aldığı eğitimle yetişen, Yusuf Kamil Paşa (1808-1876)'nın konağıdır. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın eniştesi olduğu için yüklü bir miras almış olan Paşa, bu servetin büyük kısmını hayır ve ilim yolunda harcamıştır. Yusuf Kamil Paşa'nın konağında yaptığı toplantılar hakkında “Şark Encümen-i Danişi”, “Söz ve marifet ekspozisyonu”,²⁰ “Encümen-i dâniş ve irfân”²¹ ve “mecmâ-ı irfân”²² ifadeleri kullanılmaktadır. Paşanın konağının ilim ve fikir hayatındaki yeri hakkında İbnü'l-Emin, “hakikaten dâniş ve irfan encümeni idi. Şark ve Garb uleması, üdebâsi ve şuarâsi o encümende toplanır; ilmi ve edebî musâhabeler cereyan ederdi. (Paşa) Her türlü mübâheseye, ilzâm-ı hasma ve isbât-ı müddeâyâ kâdiridi...Şark'tan, Garp'tan her sınıf meziyet ve maarifet sahipleri mutlaka kendini ziyaret ederler, ilm ü faziletine yakîn hâsil ederek sitâyîş-hân olurlardı.” diyor.²³

Yusuf Kamil Paşa'nın konağının müdavimleri arasında Şinasi,²⁴ Hayri Efendi,²⁵ İrfan Paşa,²⁶ Namık Kemal,²⁷ Osman Nevres, Kerküklü Şeyh Rıza,²⁸ Nihad Bey,²⁹ Sadullah Paşa ve kardeşi Said Bey³⁰ gibi devrin önemli edib, alim ve siyasî şahsiyetleri bulunuyordu.

İlk Türkçülerden biri kabul edilen Ahmet Vefik Paşa (1828-1891)'nın konağı, özellikle Batılı ilim adamlarının uğrak yeri idi. Paşanın daha Paris sefirliği sırasında dönemin meşhur siyasetçileri, edipleri ve müsteşrikleri ile tanışarak sefarethanede bunlarla yaptığı toplantılar oldukça meşhur olmuştur. Bu toplantılara Ernest Renan, Jules Favre, Theiers, Aleksandre Dumas Fils ve Barbier de Maynard gibi şöhretli isimler katılmıştır.³¹ Paşa, İstanbul'a döndükten sonra da konağında bu tür edebî, ilmi ve fikrî toplantılar yapmaya devam etmiştir. Mesela, devrin önemli siyaset ve ilim adamlarından biri olan Suphi Paşa, yanına dostlarını da alarak sık sık Ahmet Vefik Paşa'nın konağına gidip onunla ilmi, fikri tartışmalarda bulunmayı adet haline getirmiştir.³² İlmî şöhreti Batı dünyasına da yayılmış olan Vefik Paşa'yı İstanbul'a gelen ilim ve devlet adamları, seyyahlar, gazeteciler

¹⁹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.I-II, İstanbul 1977, s.376.

²⁰ İ.M.K. İnal, *a.g.e.*, s.929.

²¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II, İstanbul 1333, s.85.

²² Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.240.

²³ İ.M.K. İnal, *a.g.e.*, s.793.

²⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.I, İstanbul 1982, s.235-236.

²⁵ İ.M.K. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.I, İstanbul 1969, s.616.

²⁶ İ.M.K. İnal, *a.g.e.*, s.720.

²⁷ İ.M.K. İnal, *a.g.e.*, C.II, s.829.

²⁸ M. Kayahan Özgül, *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1999, s.59.

²⁹ İ.M.K. İnal, *a.g.e.*, s.1211.

³⁰ İ.M.K. İnal, *a.g.e.*, C.III, İstanbul 1970 s.1544.

³¹ Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, İstanbul 1958, s.154.

³² A.Ş. Hisar, *a.g.e.*, s.156.

konağında ziyaret etmişler ve kendisinden çeşitli konularda bilgi almışlardır.³³ Mesela, Macar Türkolog İgnas Kunoş³⁴ ve Fransız seyyah Ubucini bunlardan sadece ikisidir.³⁵

Abdurrahman Sami Paşa (1795-1878) ve oğlu Abdülatif Suphi Paşa (1818-1886)'nın konakları; ilmî, edebî, siyasi ve fikrî faaliyetler bakımından bu devrin en önde gelen konaklarından idi. Çeşitli nazırlıkların yanında Maarif nazırlığı da yapan bu baba ile oğlun konaklarındaki ilmî ve fikrî faaliyetlerin şahidi olan Ebuzziya Tevfik'in verdiği bilgiye göre; Sami ve Suphi Paşaların konakları Doğu ve Batı'nın en tanınmış ilim ve sanat adamlarının toplandıkları yer olması sebebi ile birer bilim akademisi sayılacak durumda idi. Buralarda ilim ve sanatla ilgili düzenlenen açıkoturum ve toplantıları Sami Paşa yönetiyordu. Bu sebeple konaklar adeta üniversite haline gelmişti. Mirza Safa, Hoca Abdülkerim Efendi, Mortmann gibi şahıslar bu konakların müdavimlerindendi.³⁶

Kuntay'ın Sami Paşa konağının "mânen bir parçası" saydığı Suphi Paşa konağı³⁷ hakkında, akrabalarından Seniha Sami Morali şu bilgileri veriyor: "Konağın selamlık dairesi, Şark ve Garp ulemâ ve üdebâsının ziyaret ettiği bir akademi mahiyetinde idi. Renan, Mortmann gibi âlimler orada kabul edilmişlerdir. Mortmann senelerce orada kaldı, Paşa'nın oğullarına ders okuttu. Sami Paşa konağında olduğu gibi, Osmanlı memleketlerinden ve Hindistan, Afganistan, İran gibi yabancı memleketlerden misafirler gelir, kalırlardı."³⁸

Türk fikir, edebiyat ve siyaset sahalarında çok büyük etkisi olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulmasında da Sami ve Suphi Paşanın konaklarının ayrı bir yeri vardır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularının tamamı bu iki konağın müdavimleri oldukları gibi, kurucuları arasında bulunan Ayetullah Bey, Sami Paşa'nın torunu ve Suphi Paşa'nın büyük oğluydu. Bu gençlere ihtilalci fikirleri aşılayan, Common İhtilali'nden sonra Fransa'dan kaçarak İstanbul'a gelen Fabre idi. İstanbul'a geldikten sonra Hakkı Efendi adını alan bu zata, Sami Paşa himayesine almış, Paşanın konağında Fransızca hocası olarak ikamet ediyordu.³⁹

Sami Paşa'nın konağı müdavimleri arasında, Osman Nevres,⁴⁰ Yenişehirli Avni,⁴¹ Kazım Paşa,⁴² Süleyman Hüsnü Paşa,⁴³ Ali Suavi de

³³ Sevim Güray, *Ahmet Vefik Paşa*, Ankara trz., s.21,27.

³⁴ İgnas Kunoş, "Macar Türkolog İgnas Kunoş Ahmet Vefik Paşa ile Neler Görüştü", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, S.5, İstanbul 1977, s.4-8.

³⁵ A. Ubucini, *1855'de Türkiye*, C.I, çev. Ayda Düz, İstanbul 1977, s.144.

³⁶ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Şemsettin Kutlu, C.I-II, İstanbul 1973, s.75-76.

³⁷ Mithat Cemal Kuntay, *Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında Namık Kemal*, C.I, İstanbul 1944, s.294.

³⁸ Seniha Sami Morali, "Suphi Paşa", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.II, S.11, İstanbul 1968, s.74.

³⁹ M. Kayahan Özgül, *Yenişehirli Avni*, Ankara 1990, s.44.

⁴⁰ M. Kayahan Özgül, *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1999, s.30,45.

⁴¹ M.K. Özgül, *Yenişehirli Avni*, s.2.

vardı. Sami Paşa, himayesine aldığı Ali Suavi'ye konağında bir oda tahsis etmiş, hatta Ali Suavi Avrupa'ya kaçıp döndükten sonra bile, Sami ve Suphi Paşaların konaklarına devam etmiştir.⁴⁴

Sami Paşa konağı zamanın edebî ve fikrî faaliyetlerin merkezi⁴⁵ olmasının yanında bir okul vazifesi de görmüştür. Paşa, konağında kendi çocukları ve torunları ile beraber dostlarının çocuklarına da tarih, felsefe, *Mesnevî Şerhi* ve *Gülistan* dersleri vermiştir.⁴⁶ Bu derslere katılanlardan biri olan meşhur şair Abdülhak Hamid, Sami Paşa'nın ölümü üzerine yazdığı şiirinde,

Mâtem etsin ulemâ vü üdebâ,

*Oldu mercîleri âlemde hebâ.*⁴⁷ diyerek, Paşanın konağının dönemin edebiyat ve ilim hayatındaki yerini belirtir.

Yeni Osmanlıların en önemli hamilerinden biri olan Mustafa Fazıl Paşa (1828-1875)'nin konağı da şair, edip ve alimlerin toplandıkları konaklardan biri idi.⁴⁸ Hoca Hayalî, Hoca Hayret ve Hintli İskender Hoca, Mustafa Fazıl Paşa'nın konağı müdavimlerinden idiler. Hayret ve İskender hocalar Paşanın çocuklarının hocalığını yaptığı gibi, İskender Hoca sürekli konakta kalyordu.⁴⁹ Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'ya firar etmelerinde büyük etkisi olan ve onlara maaş bağlayan Mustafa Fazıl Paşa'nın konağı, Yeni Osmanlıların toplantı merkezlerinden biri durumunda idi.⁵⁰

Alim, edip ve fikir adamlarının toplanma yeri olma özelliğini II. Meşrutiyet'e kadar muhafaza eden yegane konak, Mehmed Tahir Münif Paşa (1830-1910)'nın konağıdır. Birçok dil bilmesi sebebiyle "Ebu'l-lisan" diye şöhret bulmuş olan Münif Paşa'nın konağı her din ve milletten edip ve âlimlerin toplanma yeri durumunda idi. Scheinder, Mortmann, W. Gibb ve İgnas Kunaş gibi yabancılardan bir kısmı Paşanın konağında devamlı kalırken, bir kısmı da İstanbul'a geldiğinde konakta misafir edilmişlerdir. Yine Hacı Ali Bey, Ali Enveri, Ubeydullah Efendi, Şeyh Süleyman, Sava Paşa, Ebuzziya Tevfik, Rüstem Paşa, Tüccarbaşı Halil Efendi ve Hoca Tahsin Efendi gibi şahıslar da konağın seçkin müdavimleri arasında sayılmaktadır. "Encümen-i Daniş"e benzetilen Münif Paşa'nın konağındaki toplantıların konusunu, çoğu zaman fen, ilim, ma'rifet ve yeni icatlar oluştuyordu.⁵¹

⁴² M. Kayahan Özgül, *Herseklî Arif Hikmet*, Ankara 1987, s.15.

⁴³ Fethi Tevetoğlu, Süleyman Paşa, Ankara 1988, s.6-7.

⁴⁴ A.H. Tanpınar, *a.g.e.*, s.240; Hüseyin Çelik, Ali Suavi, Ankara 1993, s.5.

⁴⁵ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Sami Paşa Konağı", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1951; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Çamlıcada Sami Paşa Köşkü", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1950.

⁴⁶ Abdülhak Hamid (Tarhan), *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz. İnci Enginün, İstanbul 1994, s.90; M.K. Özgül, *Yenişehirli Avni*, s.2.

⁴⁷ Abdülhak Hamid Tarhan, *Bütün Şiirleri 3*, haz. İnci Enginün, İstanbul 1999, s.40.

⁴⁸ O. Ergin, *a.g.e.*, s.376.

⁴⁹ M.C. Kuntay, *a.g.e.*, s.579-580; İ.M.K. İnal, *a.g.e.*, C.II, s.877.

⁵⁰ Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, s.498-499.

⁵¹ M. Kayahan Özgül, *Münif Paşa*, Ankara 2005, s.207-214; Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, İstanbul 2004, s.87-96.

Bu konaklardan başka, Akif Paşa (1822-1894),⁵² Sadık Rıfat Paşa (1807-1859),⁵³ Eğinli Said Paşa (1830-1895),⁵⁴ Sağır Ahmet Bey (1821-1877), Hacı Ahmet Efendi (1822-1876) konakları ile bilhassa Yeni Osmanlılar'ın toplanma yerlerinden biri olan Mithat Paşa (1822-1884)'nın konağı⁵⁵ da devrin fikir hayatındaki tesirleri bakımından zikre değer konaklardandır.

19. yüzyılın son çeyreğinde konakların ilim ve fikir hayatındaki tesirleri azalmıştır. Konaklardan doğan boşluğun yerini kiraathaneler almaya başlamışsa da bunlar hiçbir zaman konaklardaki seviyeye erişememişlerdir.⁵⁶ Konaklardaki edebî, ilmî ve fikrî faaliyetlerin sona ermesinde Abdülhamid'in sıkı idaresinin tesiri olduğunu iddia edenler olmakla birlikte,⁵⁷ Münif Paşa konağındaki faaliyetlerin Abdülhamid devrinin sonuna kadar devam etmiş olması, bu iddianın doğru olmadığını göstermektedir. Konakların ilmî ve fikrî sahadaki ehemmiyetini kaybetme sebebinin iktisadî ve ictimai şartların değişmesiyle izah etmek daha doğru olur.

Sonuç

Osmanlı devrinde konaklar, sadece ikametgah olarak kullanılmamış, iktisadî, ictimai, siyasî, ilmî ve fikrî sahalarda da önemli vazife görmüştür. Devlet adamı, alim ve varlıklı birçok kimsenin konağında edebî ve ilmî toplantılar düzenlemek bir gelenek halini almıştır. 19. yüzyılda bu gelenek daha yaygın hale gelmiştir. Özellikle Sulatan Abdülaziz devrinde konaklarda düzenlenen toplantıların dönemin fikir hayatı üzerinde büyük tesiri olmuştur. Doğulu ve Batılı bir çok seyyah ve alimin aylarca misafir olarak ağırlandığı konaklar adeta birer akademi vazifesi görmüştür. Genellikle konak sahiplerinin bizzat yönettiği toplantılarda siyasî, edebî, ilmî ve fikrî meseleler serbestçe tartışılmıştır.

Konaklarında toplantı düzenleyen şahısların hemen tamamı, bir ya da birden fazla Batı dili, özellikle de Fransızca bilmelerinin yanında, telif ve tercüme eser de kaleme almıştır. Kendileri daha çok İslam düşüncesine bağlı olmakla birlikte, konaklarında toplanan ve himaye ettikleri gençler Batı düşüncesinin tesirinde kalmıştır. Konaklarda Doğulu ve Batılı âlimlerin toplanması, Doğu ve Batı düşüncesinin karşılaşmasını sağlamış, ancak

⁵² Abdurrahman Adil, *a.g.m.*, s.14.

⁵³ Osman Ergin, *a.g.e.*, s.376.

⁵⁴ Ş. Mardin, *a.g.e.*, s.262.

⁵⁵ M.C. Kuntay, *a.g.e.*, s.292-298.

⁵⁶ Şevket Rado, "Tanınmış Edebiyatçılar İstanbul'un Nerelerinde Oturdular", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, S.I, İstanbul 1966, s.20; S. Ayverdi, *a.g.e.*, s.92.

⁵⁷ Ş. Rado, *a.g.m.*, s.20

devrin siyasi şartları sebebiyle bu karşılaşmadan Batı düşüncesi galip çıkmıştır. Bu sebeple, konakların Batı düşüncesinin Osmanlı aydınları arasında yayılmasında önemli tesiri olmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Adil, "Yeni Osmanlılar Tarihi İnkılâbât-ı Fikriyye ve Münâkaşaları", *Hâdisât-ı Hukûkiye ve Târihiye Mecmuası*, Cüz 3, İstanbul 1341-1923, s.9-16.
- Ayverdi, Samiha, *Bir Dünyadan Bir Dünyaya*, İstanbul 2000.
- Ayverdi, Samiha, *İbrahim Efendi Konağı*, İstanbul 1973.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2001.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II, İstanbul 1333.
- Budak, Ali, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, İstanbul 2004.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, haz. Cavid Baysun, Ankara 1991.
- Çelik, Hüseyin, *Ali Suavi*, Ankara 1993.
- Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Şemseddin Kutlu, C.I-II, İstanbul 1973.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C.I-II, İstanbul 1977.
- Faik Reşad, *Eslaf*, haz. Şemseddin Kutlu, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Fatma Âliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, haz. Mehmet Şevket Eygi, İstanbul 1995.
- Güray, Sevim, *Ahmet Vefik Paşa*, Ankara trz.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Boğaziçi Mehtapları*, İstanbul 1956.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, İstanbul 1958.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Boğaziçi Yahıları Geçmiş Zaman Köşkleri*, İstanbul 1968.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, "19. Asır Başlarında – Tanzimat Öncesi Öncesi – Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Rolü", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s.43-74.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.I-III, İstanbul 1969-1970.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, C.I, İstanbul 1982.
- Kemikli, Bilal, "19. Yüzyılda Bir Entelektüel Muhit: Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi'nin Konağı", *İlim ve Sanat*, S.41, Nisan 1995, s.92-95.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul 1961.
- Kunoş, İğnas, "Macar Türkolog İğnas Kunoş Ahmet Vefik Paşa ile Neler Gördü", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, S.5, İstanbul 1977, s.4-8.
- Kuntay, Mithat Cemal, *Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında Namık Kemal*, C.I, İstanbul 1944.

- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. M. Türköne-F. Unan-İ. Erdoğan, İstanbul 2002.
- Moralı, Seniha Sami, "Suphi Paşa" *Hayat Tarih Mecmuası*, C.II, S.11, İstanbul 1968, s.69-74.
- Özgül, M. Kayahan, *Hersekli Arif Hikmet*, Ankara 1987.
- Özgül, M. Kayahan, *Münif Paşa*, Ankara 2005.
- Özgül, M. Kayahan, *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1999.
- Özgül, M. Kayahan, *Yenişehirli Avni*, Ankara 1990.
- Rado, Şevket, "Tanınmış Edebiyatçılar İstanbul'un Nerelerinde Oturdular", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, S.I, İstanbul 1966, s.19-20.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., "Çamlıcada Sami Paşa Köşkü", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1950.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., "Sami Paşa Konağı", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1951.
- Şinasi, Müntehabât-ı Eş'ar, haz. Kemal Bek, İstanbul 2004.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2001.
- (Tarhan), Abdülhak Hamid, *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz. İnci Enginün, İstanbul 1994.
- Tarhan, Abdülhak Hamid, *Bütün Şiirleri 3*, haz. İnci Enginün, İstanbul 1999.
- Tevetoğlu, Fethi, *Süleyman Paşa*, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdası Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdâzade Arif Efendi", *Belleten*, C.XX, Ankara 1956, s.485-525.
- Yetiş, Kazım, "Beşiktaş Cem'iyet-i İlmiyesi", *D.İ.A.*, C.V, İstanbul 1992, s.552-553.